

„mert ő ölt, maga a király...”

Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás.*
Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest,
2009. 183 oldal

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc 160. évfordulója alkalmából jelent meg a korszak neves hadtörténésének, Hermann Róbertnek a szabadságharcot követő megtorlásról írott új könyve. A szerző a közelmúltban már több tanulmányban és két önálló kötetben¹ is foglalkozott e témával. Azonban most a korábbiaktól eltérően nem a megtorlás általános menetére vagy a magyar mártírok egyéni sorsára összpontosít, hanem alapos levéltári kutatások után arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon mekkora volt a felelőssége az Osztrák Császárság ifjú uralkodójának, I. Ferenc Józsefnek abban, hogy Magyarország „megbüntetése” nemcsak Európában, hanem a birodalmon belül is kiemelkedően véres lett.

A kötet bevezetőjében a szerző a kérdés historiográfiáját tekinti át a 19. századtól napjainkig, és megállapítja, hogy a magyar, osztrák és külföldi szerzők (az emigránsokat kivéve) 1918-ig nem nagyon feszegették az uralkodó felelősségét, hanem elsősorban a tapasztalatlan, ifjú császár „rossz szellemeit”, Schwarzenberg miniszterelnököt, Haynau tábornagyot és Zsófia főhercegnőt okolták a kivégzésekért, különböző mértékben. 1918, a birodalom felbomlása után megnyíltak a levéltárak, és az ott fellelt iratok alapján először az osztrák történészek, majd 1945 után a magyar történészek is

egyre jobban hangsúlyozták I. Ferenc József személyes felelősségét, és ebben mára (a mértékét leszámítva) konszenzus alakult ki. (Bár a közvélekedésben még néha fel-felbukkan a „jó császár–rossz tanácsadók” legendája.)

A következő fejezetben Hermann Róbert a megtorlás koncepciójának alakulását követi végig május közepétől, az orosz intervenció biztossá válásától augusztus közepéig. Megállapítja, hogy az osztrák minisztertanácsnak a biztos győzelem tudatában május 14-én hozott határozatai alapján (Magyarországon július 1-jén hirdették ki) gyakorlatilag mindenki büntethetővé vált, aki nem segítette az inváziós erőket, vagy nem húzódott teljes passzivitásba. Azonban a hadjárat alatt az osztrák minisztertanács fellépése a túlzónak tekintett statáriális ítéletek ellen, az 1849 januárjában elfogott magyar tábornokok (Móga János altábornagy, Teleki Ádám és Franz Holtsche vezérőrnagyok) aránylag enyhe ítélete, az Itáliában adott általános amnesztia, az orosz tanácsok a kegyelemre, illetve magán a minisztertanácson belül felbukkanó ellenvélemények is azt a reményt keltették, hogy a meghirdetett elveknél „puhább” elszámoltatás várható.

A harmadik fejezet az „enyhülési folyamat” betetőzéseként értékelhető augusztus 15–17-i minisztertanácson megtárgyalt részleges amnesztia tervét mutatja be. A szerző rámutat, hogy a viszonylag enyhe feltételek (őrmestertől lefelé általános amnesztia, a tisztek számára enyhe igazolási feltételek, illetve a külföldre távozás lehetősége) csak a hadsereg tagjaira vonatkoztak volna, a politikusokra (civilekre) és a hadügyi igazgatás tagjaira nem. Emellett leszámol a vélekedéssel is, hogy ennek az amnesztiának az életbeléptetését az „elsietett” augusztus 13-i szőlősi (világosi) fegyverletétel akadá-

¹ Hermann Róbert: *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után.* Budapest, 1999., illetve *Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854.* Szerk.: Hermann Róbert. Budapest, 2007.

lyozta volna meg, hiszen Schwarzenberg miniszterelnök a hír vétele után is kitartott a részleges amnesztia elképzelése mellett, amely azonban az uralkodó aláírása nélkül nem volt érvényes.

A negyedik fejezet a szabadságharc végső vereségét jelentő, augusztus 9-i temesvári csatával és az utána következő napok eseményeivel foglalkozik, osztrák szemzőgből. Hermann Róbert itt bemutatja, hogy Haynau tábornoszernagy, a cs. kir. főseereg parancsnoka napokig nem volt tudatában, hogy döntő győzelmet aratott a déli magyar hadsereg fölött, és tartva a magyar túlerőtől, Jellačić altábornagy hadtestének megérkezéséig nem szándékozott elmozdulni Temesvárról. Így a mindent eldöntő győzelem mítosza csak a szőlősi fegyverletétel után született meg – az oroszok előtti magyar fegyverletételt ellensúlyozandó.

A következő fejezet az orosz és a magyar fél között a nyári hadjárat alatt kialakult kapcsolatokat mutatja be, és azt elemzi, milyen lépéseket tettek az orosz vezetés tagjai a magyar fogoly tisztek megmentése érdekében. (A politikusok náluk is büntetendőnek számítottak.) A szerző itt megállapítja, hogy az orosz fél végig korrektül járt el saját cs. kir. szövetségesével szemben, a magyarokkal azonban nem, hiszen annál többet sejtettek a magyar hadikövetekkel, mint amire biztosítékuk volt. És bár Paszkevicz tábornagy, az orosz inváziós hadsereg főparancsnoka több levelet is írt I. Miklós cárnak az amnesztia megadása és a régi (1848 előtti) alkotmány visszaállítása érdekében, a cár nem lépett fel határozottan a magyarok érdekében. Az általa I. Ferenc Józsefnek írottakat – „Igazságos szigort a vezetőkkel szemben, és kegyelmet a megtévedteknek” – a császár úgy értelmezhetette, ahogy akarta.

A hatodik fejezet a sorsdöntő, augusztus 20-i minisztertanács eseményeivel, illetve az utána következő egy héttel foglalkozik. Hermann Róbert rámutat arra, hogy a fenti minisztertanácsot maga I. Ferenc József hívta össze, és azon személyesen elnökölt, így mindenképpen felelős (még ha kollektív

döntés született is) a részleges amnesztia elvetéséért. A korábbinál szigorúbb rendszabályokat vezettek be ekkor (örmistertől lefelé alkalmasság esetén kényszerbesorozás, tábornokok, törzs- és főtisztek ellen hadbírósi eljárások, úgyszintén a politikusok ellen is). A szerző a császárnak a források alapján megismerhető motivációk elemzésekor világossá teszi, hogy a kezdetől abszolút uralkodónak nevelt I. Ferenc József már ebben az időszakban is képes volt önálló döntéseket hozni, és vele még Schwarzenberg miniszterelnök sem szállhatott szembe. (Bár elképzeléseik jelentős mértékben ekkor sem térhettek el.)

A hetedik fejezet Haynau tábornoszernagy lépéseit és elképzeléseit ismerteti a szőlősi fegyverletétel és augusztus vége között. Hermann Róbert bemutatja, milyen erőfeszítéseket tett a cs. kir. fővezér az orosz fogóságban lévő honvédtisztek kiadása érdekében, amelyet az is késleltetett, hogy a 9. cs. kir. hadijelentés kiadása után (amely a végső győzelmet csak a cs. kir. hadsereg érdemének tulajdonította), kifejezetten rossz viszony alakult ki a cári csapatok vezetésével. A szerző rámutat arra, hogy a július 1-jei rendelet szellemében eljáró, teljhatalommal rendelkező Haynau tábornoszernagy valóban statáriális eljárásra készült a honvédseregben szolgálatot vállaló volt cs. kir. tisztekkel szemben, és ebben csak az augusztus 25-én megérkező minisztertanácsi utasítás akadályozta meg. (Így az oroszok előtti fegyverletétel ténylegesen több száz tiszt életét mentette meg.)

A következő fejezet az augusztus 27-i és 31-i minisztertanácsokat és I. Ferenc József augusztus 29-i utasítását elemzi. A szerző végig követi, hogyan zajlottak le a minisztertanácsi ülések, és milyen döntések születtek a vétkesek kategorizálásáról, illetve arról, hogy mely személyeken lehet végrehajtani a halálos ítéleteket. Rávilágít arra is, hogy bár a minisztertanács arra utasította Haynaut, hogy a halálos ítéleteket végrehajtásuk előtt terjessze fel (hogy az uralkodó élhessen kegyelmezési jogával), a császár

külön utasításában csak a végrehajtott ítéletekről kért jelentést, így itt egyszemélyi felelőssége nyilvánvaló.

A nyolcadik fejezet Haynau tábornagy szeptember–októberi útjait ismerteti. Hermann Róbert felvázolja, hogy milyen lépéseket tett a cs. kir. fővezér teljhatalma megtartása érdekében, illetve, hogy meggyőzze intézkedései helyességéről a bécsi udvart. Bemutatja továbbá a szerző Haynau intézkedéseit a még magyar kézen lévő péterváradai és komáromi erődök mielőbbi megszállása érdekében, tevékenységét a komáromi kapituláció kapcsán, valamint azt, hogy bár erre semmi sem kötelezte, hogyan terjesztette ki a komáromi feltételeket a péterváradai helyőrség tagjaira.

A kilencedik fejezet a kivégzések felfüggesztését és az úgynevezett „kis amnesztiát” mutatja be. A szerző ismerteti, hogy a nemzetközi felháborodás hatására, illetve reálpolitikai megfontolásokból az október 26-i minisztertanács hogyan állította le a további kivégzéseket és rendelte el, hogy a további halálos ítéleteket kegyelmi záradékkal kell ellátni. A döntést informális úton közölték a lakossággal, de a szerző kutatásai alapján úgy tűnik, hogy magával Haynauval hivatalosan nem (mintha már ekkor kijelölték volna bűnbaknak...), ám a cs. kir. fővezér érdekes módon épp ekkor döntött önhatalmulag a kivégzések beszüntetése mellett, sőt az egy évnél rövidebb időre elítélt politikai foglyokat szabadon is engedte. Ezután már csak egy politikai vétkes kivégzésére került sor: Ludwig Haukot 1850. február 19-én akasztották fel. Az ő kivégzésével zárult le a megtorlás legvéresebb időszak.

A kötet zárásaként szolgáló utóhang Ludwig Leuzendorf lovag, hadügyész százados kitüntetési és előléptetési kérelmével foglalkozik, aki több fontos perben (gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, Csány László közlekedési és közmunkaügyi miniszter, Jeszenák János kormánybiztos) járt el. Kérelmét Haynau tábornagy támogatta, azonban Schwarzenberg miniszterelnök ad acta tette, mivel úgy tűnhetett, hogy

Bécs Leuzendorf századosnak az illetők kivéggetése érdekében tett szolgálatait jutalmazza. A hűség már akkoriban sem mindig nyerte el jutalmát...

A kötetet a szerzőre jellemző pontos és részletes bibliográfia, rövidítésjegyzék, illetve egy, a témához kapcsolódó tizenhét legfontosabb iratot tartalmazó okmánytár egészíti ki, ezenkívül a könyvet a fontosabb szereplőket bemutató képek is díszítik.

A kötetben, mint minden munkában, előfordulnak hibák, elírások is. Márki Sándor millenniumi összefoglalójában írt megjegyzései egyszerre fordulnak elő a főszövegben (9. old.), illetve a kapcsolódó lábjegyzetben is. (121. old.) A 19. oldalon „orosz” felségterület helyett „osztrák” írandó. Luxemburg bécsi bajor követ augusztus 17-én aligha jelenthette a császár Bécsbe való visszatérésének augusztus 20-i hírért (136. old.), mint ahogy Schlik altábornagy sem jelenthette augusztus 13-án hajnali 3 órakor a szőlősi fegyverletétel hírért. (141. old.) Buol-Schauenstein valószínűleg csak ideiglenesen állomásozott Varsóban, és nem varsói követ volt (77. old.). A cs. kir. Jablonowski dandár a cs. kir. IV. (tartalék) és nem a cs. kir. I. hadtest kötelékébe tartozott. (94. old.) Kérdéses, hogy Klapka tábornok és Haynau tábornagy október 2-án (102. old.) vagy 3-án (104., 183. old.) találkozott, valamint az is, hogy Haynau tábornagy a magyarországi (183. old.) vagy a magyarországi és erdélyi cs. kir. hadsereg főparancsnoka volt-e (110. old.). Végül az okmánytár végén elcsúszott a számozás a lábjegyzetekben: 13. okmány helyett a 14. (175. old.), 14. helyett a 15. a helyes (181. old.).

Mindezek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja Hermann Róbert legújabb munkáját, amely minden eddiginél alaposabban mutatja be a megtorlással kapcsolatos döntéshozatalt, és számos újdonságot hoz nemcsak a laikusok, de a szakemberek számára is.

KEMÉNY KRISZTIÁN